

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Advento-Kalėdų papročiai, dainos, giesmės ir žaidimai Dzūkijoje

2013-12-16

ŽURNALAS: TAUTODAILĖS METRAŠTIS

TEMA: Papročiai

AUTORIUS: Rimantas Astrauskas

DATA: 2013-12

Advento-Kalėdų švenčių laikotarpio apeiginė charakteristika

Senieji kalendoriniai advento-Kalėdų papročiai, dainos, giesmės ir žaidimai iki mūsų dienų geriausiai išliko Dzūkijoje. Adventas (lot. *adventus* – atėjimas) prieškalėdinis laikotarpis, kurio metu krikščionys laukia Kristaus atėjimo. Advento pradžia pagal bažnytinį kalendorių skelbiama ketvirtą sekmadienį prieš Kalėdas. Kalėdos (XII. 25) būna skirtingomis savaitės dienomis, todėl paruošiamojo prieškalėdinio laikotarpio trukmė įvairuoja, jis vienais metais gali prasidėti lapkričio 27 dieną, kitais – gruodžio 3 dieną, ar kitomis dienomis šiame intervale. Paprastai liaudies tradicijoje advento pradžia būdavo skaičiuojama nuo Šv. Andriejaus (XI. 30) arba nustatoma pagal Sietyno stebėjimą ir tęsėsi iki Kūčių (XII. 24) bei Kalėdų (XII. 25), kurios maždaug sutapo su žiemos solsticija (XII. 22). Laikas nuo Kalėdų iki Trijų Karalių (I.6) vadinosi tarpušvenčiais, tarpukalėdžiu arba šventvakariais. Į juos įėjo ir Naujųjų metų (I. 1) pradžios šventė, kuri krikščionių kraštuose įteisinta tik 1691 m. popiežiaus Inocento XII bule, tačiau Rusijoje iki pat XV a., o Anglijoje net iki 1752 m. Naujieji metai buvo švenčiami kovo 1 d.

Advento laikotarpis – niūriausias gamtos metas, kai pasaulį apgaubia tamsus sąstingio metas – gamtoje beveik nelieka gyvybės ženklų, vos patekėjusi saulė netrukus ir vėl leidžias. Svarbiausi laukų darbai pabaigti, tad žemdirbys gali atsikvėpti. Tačiau per adventą nerasime didelės linksmybės – tai rimties ir susikaupimo metas, kurio metu skelbiamas pasninkas, nerengiami šokiai ir pasilinksminimai. Ilgais žiemos vakarais į didesnę pirkią susirinkęs jaunimas ir senimas vakarodavo, drauge dirbdami įvairius darbus, Dzūkijoje dainuodamas advento dainas, žaisdamas specialius santūrius žaidimus, kurių bažnyčia nedraudavo. Būdavo stebima gamta ir spėjamas būsimų metų oras ir derlius, merginos burdavo, ištekės kitais metais, ar ne.

Kalėdų išvakarių – Kūčių diena (XII. 24), anot mitologo Norberto Vėliaus, yra viena svarbiausių mūsų tradicinių šeimos švenčių, nors švente ne visuomet įvardijama.

Kūčių pavadinimas, kaip įrodė kalbininkas Kazys Būga, yra pas mus atėjęs XII a. iš slavų, kurie savo ruožtu jį perėmė iš senovės graikų. Graikų *kukkia* reiškia protėvių vėlėms skirtą maistą, kurį sudarė aguonų, kviečių, pupų, miežių ir žirnių mišinys, pagardintas medumi. Šis apeiginis valgis būdavo valgomas visų šeimos narių Kūčių vakare, kai pasirodydavo Vakarinė žvaigždė. Visų rūšių javų valgoma, kad jie gerai kitais metais derėtų. Ir saldžiai, kad gyvenimas būtų saldus. Seniausią Kūčių paminėjimą randame Volfenbiutelio postilėje (1573), kurioje rašoma, kad lietuviai „buria su Kūčiomis, su žirniais, su kviečiais, medum sumaišytai“ ir tai daro, „kad apsigintų nuo velnių ir perkūno“ (BRMŠ II: 445). Vėliau (1690) Kūčias mini Matas Pretorijus, pastebėdamas, kad „Kūčių vakarą jie visų gyvulių tvartuose pabarsto žirnių ir kviečių, kad gerai sektųsi gyvuliai“. Merkinės apylinkėse tėvas, paėmęs Kūčių duonos kepalėlį (kalėdaitį) apeidavo trobą tris kartus ir vis pabelsdamas į duris. Į klausimą „kas čia eina?“ atsakydavęs: „Dievulis su šventa kūcele“. Tada šeiminkė atverdavo duris ir įleisdavo į vidų.

Iki Kūčių būtinai reikėjo sumokėti skolas, susitaikyti su kaimynais. Per Kūčias sunkių darbų nedirbdavo, moterys ruošdavo apeiginės vakarienės valgius, prausdavosi, švarindavosi. Maistą nakčiai palikdavo vėlėms. Kūčių vakare, kaip ir per adventą daug burdavo, spėdavo orą, būsimus metus, derlių, gyvulių prieaugį, jeigu šeimoje būdavo tekėti ar vesti pasiruošusio jaunimo, ar ištekės, ves.

Kalėdos (XII. 25) prosenovinė šventė, žinoma daugeliui Europos tautų. Šventės pavadinimas kilo nuo lot. *calendae*, reiškusio pirmąją mėnesio dieną. Giminingas žodis kalendorius kilęs iš lot. *calendarium*, reiškusio skolų knygą, nes paprastai iki šios dienos turėdavo būti sumokėtos skolos. Kalėdos buvo švenčiamos tris – keturias dienas.

Svarbiausios Kalėdų šventės apeigos buvo persirengėlių vaikštynės su linkėjimais. Simonas Daukantas mini, kad XIX a. per Kalėdas po Žemaitijos kaimus vaikščiojo vadinamieji blukvelkiai – vaikinai, kurie su dideliu triukšmu vilkdavo bluką – kelmą, mušdami tabalus ir dainuodami prosenovinę dainą:

Tai tai tai,

Judink seni kaulus,

Sumuš rankų delnus,

Tai tai tai.

Bluką vėliau iškilmingai sudegindavo, kaip sunkų praėjusį metą. Panašų paprotį išsaugojo latviai. Jų Kalėdų vakaras net buvo vadinamas Bluko vakaru. Šio papročio pėdsakų dar buvo galima Žemaitijoje ir Aukštaitijoje užtikti ir XX a. pradžioje. Motiejus Valančius mini persirengėlius, vadinamus berneliais, kurie jo liudijimu vaikščioję po sodybas, giedodami šventas giesmes ir linkėdami šeiminkams gerų metų ir gero būsimo derliaus. Jeigu kas užklysdavo į svečius, šeiminkas klausdavo „Kuo vardu bernelis?“. Svečias turėdavęs atsakyti giedama giesme, tik tuomet būdavęs įleidžiamas į vidų.

Suvalkijoje populiarūs buvo persirengėliai – „šyvio šokdintojai“, prie kurių šliejosi ir kiti

personažai - „meška“, „kazokai“, „muzikantas“. Rokiškio apylinkėse per kiemus traukdavo persirengėlių „čigonų“ taborai su vaikais ir gyvuliais. Klaipėdos krašte kaimui sėkmės linkėdavo ir už tai dovanų gaudavo naktinis sargas „šepis“.

Balys Buračas mini, kad Rytų Aukštaitijoje pirmosios Kalėdų dienos rytą bažnyčioje būdavo rengiamos Piemenėlių Mišios, per kurias vietoj vargonų savo instrumentais grodavo piemenėliai, kuriems giesmelėmis pritardavo piemenėlės, sūpuojančios Vaikelio lopšeli (Buračas 1993: 132).

Nuo Kalėdų iki Trijų karalių (I. 6) tęsdavosi dvylikos dienų tarpušvenčių laikas. Į tarpušvenčių laiką įsiterpia Naujieji metai (I.1). Jie pradėti švęsti santykinai vėlai, todėl liaudies kalendoriuje neturi gausių apeigų. Naujametiniai papročiai dažniausia yra Kalėdų papročių variacijos bei naujesnių tradicijų adaptacijos. Per Kalėdas baigdavosi pasninkas ir prasidėdavo mėšėdis - laisvas nuo didesnių darbų, linksmybių, piršlybų metas, kuris baigdavosi Užgavėnėmis. Vėliau prasidėdavo santūrus gavėnios laikas.

Apeigų semantikos klausimu

Žiemos solsticijos šventės ir apeigos mena tūkstantmečių istoriją. Jos, kaip ir kiekvienas itin senas reiškinytis yra simboliškos, daugiareikšmės ir apsigaubusios daugybe naujų prasmių sluoksnių. Tačiau lietuvių papročių, kalbos bei folkloro archajiškumas leidžia atkurti daug senųjų prasmių. Šiuo požiūriu itin reikšmingi mitologų darbai, jų atlikti tyrimai, įvairių, kartais gerokai laiko ir erdvės atžvilgiu nutolusių kultūrų gretinimas, senųjų ritualų rekonstrukcijos.

Mitologai labai įvairiai interpretuoja advento-Kalėdų šventes, labiau pabrėždami įvairias atskiras šventės puses bei apeigas. Jau anksčiau minėta apie senųjų švenčių ir apeigų simbolinį turinį, kuris iš esmės negali būti supaprastintai interpretuojamas. Šį turinį veikė politiniai įvykiai, religinės reformos ir religijų kaitos. Žinome, kad babiloniečiai minėtu laiku šventė Saulės dievo Mitros gimimo šventę, kuri trečiajame amžiuje visuotinai paplito Romos imperijoje. Romos imperatorius Aurelijus 274 m. įsakė švęsti saulėgrįžos šventę, kuri buvo sutapatinta su Naujųjų metų pradžia. Nuo VII a. gruodžio 25 d. visuotinai pripažinta Kristaus gimimo diena ir iš esmės atlieka Naujųjų metų šventės funkciją.

Lietuvių advento-Kūčių-Kalėdų papročiuose išliko archajiškų bruožų, kurie leidžia atskirus apeigų veiksmus interpretuoti, kaip senojo indoeuropiečių pasaulio sukūrimo mito atkartojimą. Mitologas N. Vėlius mano, kad senąjį indoeuropiečių mitą apie šviesos Dievo pergalę prieš žemiškąją chtoniškąją Dievybę simbolizuoja minėtas bluko vilkimas ir sudeginimas. Medžio kelmas neabejotinai simbolina chtoniškąjį požemio, tamsos ir chaoso pasaulį, kuris beje, sunaikinamas ugnimi. Tokią pačią ritualinės pliauskos arba kelmo, vadinamo bedniaku sudeginimo apeigą išsaugojo pietų slavai. Šią apeigą, remdamasis slavų tautų mitologinės medžiagos tyrimu, V. Toporovas taip pat laiko svarbiausio indoeuropiečių mito atšvaitu. Panašius kelmo, pliauskos, rąsto deginimo papročius per Kūčias arba Kalėdas žino italai, prancūzai, portugalai, ispanai, belgai, rumunai ir kitos tautos. Yra žinoma, kad kosmogoninį mitą apie dangaus Dievo kovą su chaosu simbolizuojančiu požemio ar jūros Dievu per Naujųjų metų šventę kartodavo indai, babiloniečiai, hetitai, egiptiečiai ir kitos Viduržemio jūros tautos.

Įdomu sugretinti šiandieną Europoje atliekamas Kūčių-Kalėdų apeigas su Mircea Eliades išskirtais babiloniečių Naujųjų metų švenčių momentais. Anot M. Eliades, svarbiausi šios šventės momentai buvo: „1) chaosą atstovaujančios mitinės būtybės ir kartu chaoso įsigalėjimas, įprastinės pasaulio tvarkos suirimas, ribų tarp šio ir mirusiųjų pasaulio išnykimas; 2) naujo pasaulio kūrimas 3) žmogaus dalyvavimas tame kūrime; 4) „Likimo šventė“ – būsimųjų metų kūrimas nupasakojant kiekvieno mėnesio ir dienos likimą; 5) šventosios vestuvės. Sugretinęs lietuvių Kūčių-Kalėdų apeigas su M. Eliades aptartais babiloniečių Naujųjų metų šventės aspektais, N. Vėlius pastebi daug stebinančių panašumų: „Pirmąjį šios šventės momentą galima gretinti su mūsų Kūčių naktimi, kai grįžta mirusieji, dažnokai minimi, o kartais neva ir pasirodo, Velnias, Giltinė, gyvatė ir kiti ano chtoniškojo pasaulio padarai, kai kalba gyvuliai, vanduo vynu pavirsta ir vyksta kiti neįprasti dalykai. Naujo pasaulio kūrimo, kuris vyksta sunaikinant chaosą atstovaujančią mitinę būtybę, ceremonialą galima lyginti su blukio, Bedniako, kelmo sunaikinimo papročiais. Likimo spėjimą atitinka gausūs Kūčių naktį praktikuojami būrimai, būsimo oro, derliaus spėjimai. Su „šventųjų“ ir neva jas pakartojančių paprastų vestuvių motyvais susišaukia merginų burtai ir prietarai apie vedybas, populiarį vestuvinė tematiką advento-Kalėdų dainose (Vėlius 1989: 9-10).

Senasis indoeuropiečių pasaulio sukūrimo ritualas yra įsivaizduojamas kaip aukojimo ritualas. Jo struktūrą yra atkūręs Vladimiras Toporovas. Anot jo, ritualas vykdavo taip: „1) išėties situacija – pasaulis virto chaosu; tikslas – sukurti kosmosą iš sudedamųjų aukos dalių, žinant atitikimo taisyklės; 2) žynys ties auka arti aukojimo stulpo (= medžio) kalba tekstą apie atitikimą; 3) toliau seka kosminės mįslės apie kosmoso elementus pagal jų atsiradimo (ir tuo pačiu svarbumo) seką, kurias įmena kitas žynys (arba žyniai); 4) kreipimasis į pasaulio medį, kaip į naujai sukurto kosmoso įvaizdį“. Taigi senojo ritualo svarbiausieji elementai yra kosmoso sukūrimas iš sudedamųjų dalių, kosminės mįslės, dialoginis atlikimo pobūdis, pasaulio medžio vaizdiniai, kreipiniai. Minėtieji bruožai ir simboliai būdingi lietuvių advento-Kalėdų dainoms ir žaidimams. Beje, mitologai pripažįsta, kad pasaulio modelį apeigose ir dainose gali atitikti ne tik Pasaulio ar gyvybės medis, bet ir kai kurie daiktai, pavyzdžiui, laivas, tiltas ar gyvūnai, paukščiai, augalai, pavyzdžiui, elnias, arklys, antis, pupa. Tai suvokus, visai kitomis spalvomis nušvinta daugelio mūsų kalendorinių dainų iš paviršiaus buitiškas turinys, atsiskleidžia nauji prasmų horizontai.

Advento-Kalėdų dainų ir žaidimų tematiniai motyvai, kompozicija, priedainiai

Advento ir Kalėdų dainos bei žaidimai sudaro gausiausią išlikusios kalendorinės tautosakos dalį. Lietuvių liaudies kalendorinių dainų kataloge (LLDK), kurį 1972 m. paskelbė Vanda Misevičienė iš tuo metu užfiksuotų 3602 kalendorinių dainų variantų, 2139 variantus sudarė advento-Kalėdų dainos ir žaidimai. Jie iki mūsų dienų išliko Dzūkijoje ir Rytų Lietuvoje, kur ilgiausiai išsilaikė gatviniai kaimai, kur seni ir jauni vakarodavo drauge, dirbdami įvairius darbus. Išliko nemaža įvairių dainų bei žaidimų tekstų.

Pagal turinį ir bendrą charakterį N. Vėlius skiria dvi ryškias kontrastingas dainų siužetines linijas – vienoje išsidėsto „mirties, senumo, laidotuvių, chaoso“, kitoje – „naujo formavimosi, gyvybės, šviesos, vestuvių, pasaulio tvarkos – kosmoso“ poliai. Šie

dainų motyvų semantiniai poliai atitinka laikotarpio virsmo situaciją. Negatyvioji siužetinė linija – tai strielčiukai nori nušauti kiškėlį, bebrą, lapelę, antelę, vanagėlis – vištelę, kuoselę, antelę arba jos vaikelius, vilkas gaudo voverėlę, avinėlį, ožkelės vaikelius, sakalas – gegulę, jerubėlę arba jos vaikelius. LLDK duomenimis tragiški motyvai sudaro didžiąją kalendorinių dainų siužetų dalį. Tai nėra atsitiktinumas. Labai dažnai tokie gamtos šakos motyvai interpretuojami, kaip žmogaus šakos piršlybų ar vestuvių simbolis, ypač kai minėtieji vestuviniai motyvai išties retkarčiais pasitaiko. Tačiau mitologai yra pastebėję, kad toks paralelizmas tinka tik atskiriems motyvams ir niekaip negali būti paaiškinamas vestuvine simbolika kai kalbama apie gaudomus ožkelės, jerubėlės, kuoselės vaikus, kai vėtra išlaužia žvirblelio lizdelį, išpučia, nuskandina anties vaikelius. N. Vėlius tokius siužetus yra įvardijęs „chaoso situacija“.

Agresijos, mirties motyvų rasime ir daugiau. Ypač plačiai paplitęs siužetas apie atjojantį pirštis „juodą kudlotą“ ar „seną neženotą“, kuris įkyriai persekioja mergelę, kuri jam kloja „erškėčių patalėlį“ ar kuri akmenėliu užmuša sakalėlis. Čia taip pat gali būti išvelgiami pagrindinio indoeuropiečių mito atšvaitai.

Pateikėjai advento ir Kalėdų dainų ryškiai nediferencijuoja, pagal funkciją išskirdami tik atskirą kalėdotojų dainų grupę, atlikdami tas pačias dainas per adventą ir Kalėdas iki pat Trijų Karalių, galėtume šias dvi grupes skirti būtent pagal minėtą turinį: advento dainose ir žaidimuose vyrautų minėta negatyvi linija, o Kalėdų dainoms labiau būdingi kosmogoniniai, simboliniai įvaizdžiai ir naujo kūrybos bruožai.

Šiam švenčių laikotarpiui būdingi fantastiški, kosmologiniai motyvai apie Kalėdų rytą pražyduosią rožę ar saulę, apie geležių ratais su šilkų botagais atvažiuojančią Kalėdinę, atlekiančią devyniaragį elnią, ant kurio rago „nauja sveklyčia“, kalveliai kala arba „sliesoriai lieja“. Nepamainomas Kalėdų dainų personažas – „elnias devyniaragis“, anot religijų istoriko rumunų kilmės amerikiečių mokslininko M. Eliadės, simbolina sugrįžtantį laiką, Naujųjų metų ciklinio laiko pradžią. Ir kaip čia neprisiminsi, kad šiaurės kraštuose nuo seniausių laikų elnias atneša ant ragų saulę. Čia sutinkame visą būrį toteminių gyvūnų ir paukščių – mešką, antį, žirgą, o kūriniuose yra išlikę įtaigos formulių „želk želmuo po žirgeliu, kalėda“, šūksnių, užkalbėjimų, linkėjimų intonacijų (jos dažniausiai atliekamos su dainų priedainiais). Pvz:

Kalėdų rytų

Saulė pražydo,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Sekminių rytų

Ežeras šalo,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Kas toks mandras

Paežeriais jojo,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Paežeriais jojo,

Ladų kapojo,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Ladų kapojo,

Aketes kirto,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Aketes kirto,

Žirgelius girdė,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Žirgelius girdė,

Mergelas virkdė,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Atbėgo alnis

Devyniaragis,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Dešimtam ragi

Nauja sveklyčia,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Tojoj seklyčioj,

Tojoj naujojoj,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Muzika graina,

Jaunimas šoka,

Vai lėliu lėliu kalėda.

Agota Černiauskienė, 41 m., Čižiūnų k., Valkininkų vlsč., Vrn. Užr.: mel. J. Jurga, t. J. Aidulis, 1936. LTA 1031(240). Publikuota ČLLM Nr 307.

Pvz:

Oi, atvažiuoja leliu kalėda,

Leliu kalėda, kalėda.

Auksiniais ratais, diržų botagais,

Leliu kalėda, kalėda.

- Išėik, tėvuli, an didžio dvaro,

Leliu kalėda, kalėda.

Atkelk, tėvuli, vario vartelius,

Leliu kalėda, kalėda.

Inleisk, tėvuli, an didžio dvaro,

Leliu kalėda, kalėda.

Vai ir atveža mergom prausyklų,

Leliu kalėda, kalėda.

Kai nusiprausiu, tai balta būsiu,

Leliu kalėda, kalėda.

Kai pasrėdysiu, tai graži būsiu,

Leliu kalėda, kalėda.

Tai išeisiu in jaunimėli,

Leliu kalėda, kalėda.

Tai pasdabosi mane, berneli,

Leliu kalėda, kalėda.

Ir atvažiuosi su žaliu vyneliu,

Leliu kalėda, kalėda.

Inpils tėvulis tau į stiklelį,

Leliu kalėda, kalėda.

Anelė Burbienė, 35 m., Gudžių k., Daugų vlsč., Al. Užr. t. Z. Slavinskas, 1938. LTA p. 944(8), t. 1579(1015). Publikuota ČLLM Nr 313.

Ypatinga pasaulio sukūrimo, jo tapsmo akimirka užfiksuota kalėdinės dainos apie viduryje lauko augančią stebuklingą grūšelę, siužete. Pvz:

Vidurin laukų grūšelė stovėjo, kalėda.

Toj grūšelėj žvakelės žibėjo, kalėda.

Ir nukrito kibirkštėlė, kalėda.

Ir pasidarė dzideli, dzyvai, kalėda.

Dzidzi dzyvai, mėlynos marios, kalėda.

Ant marių laivelis plūkoj, kalėda.

Tami laivelin bernelis sėdėj, kalėda.

Strėlalas drožia, kilpelas lanko, kalėda.

Antelas šaudo, žuvelas gaudo, kalėda.

Pad. P. Barysienė, g. apie 1890 m., gyv. Buciniškės k., Noragėlių apyl., Lazdijų r. T. užr. A. Mikelionis 1938 m., ml. šfr. B. Uginčius. T. LTR 1460(59), ml. 2839(5), pl. 1213(4). Publikuota „Atvažiuoja Kalėdos“: Advento-Kalėdų papročiai ir tautosaka. Parengė Skirmantė Valiulytė, Nijolė Marcinkevičienė, Eugenija Venskauskaitė. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2000. Nr. 38.

Pabandykime labiau išsigilinti, apmąstyti kiekvieną šio siužeto atributą, personažą, veiksmą. Kiek jame reikšmingų kosmologinių detalių! Daina atliekama per Kalėdas, vadinasi ji žymi ypatingą laiką, grūšėlė auga ypatingoje erdvėje – viduryje laukų. Tai derlingas vaismedis, vadinasi jo paminėjimas gali būti siejamas su vaisingumu ir tampa vaisingumo linkėjimu. Tačiau tai ne paprastas, o ypatingas Pasaulio bei gyvybės medis, kuriame „žvakelės žibėjo“ – ugnies stichija, Saulės simbolis, o iš nukritusios kibirkštėlės priešingame poliuje pasidarė „dzideli dzyvai“ – mėlynos marios – vandens stichija, požemio pasaulis. Kosmologinio Pasaulio, gyvybės medžio simbolių, stichijų paminėjimas suteikia dainos pasakojimui ir tolesniam piešiamam vaizdai ypatingą reikšmingumą – regime unikalų pasaulio tapsmo momentą. Tolesnis pasakojimas „Ant marių laivelis plūkoj, tami laivelin bernelis sėdėj“ – svarbiausią vyksmą iš kosminių erdvių perkelia į žmogaus pasaulį, į žmonių santykių plotmę. Bernelis nedykinėja, „strėlalas drožia, anteles šaudo, žuvelas gaudo“. Beje, antelė yra mitologinis paukštis – tarpininkas tarp požemio, žemės ir dangaus sferų. Atskiruose variantuose – bernelis siunčia mergelei dovanėlių arba mergelė sėdi krėslely, rašo tėveliams gromatėlę, kad „atvažiuos in jus dyvni sveteliai – Ponas Dievulis su aniolėliais, Pana Švenčiausia su apaštalėliais“ (ČLLM 305). Tai retas, tačiau reikšmingas ir suaktualintas siužeto vingis.

Dauguma advento-Kalėdų dainų bei žaidimų turi paralelinę kompozicijos struktūrą: daina tarsi sudaryta iš dviejų šakų, kur pirmojoje paprastai plėtojami gamtos motyvai, o antrojoje – žmonių santykiai, dažniausiai piršlybų, vedybų turinys. Tai nieko nuostabaus: po advento prasidės mėšėdis – piršlybų ir vestuvių metas.

Paslapties kupini advento – Kalėdų dainų bei žaidimų priedainiai. Jų šiandieną nesuvokiama prasmė, tačiau pasikartojantys garsažodžiai (kalėda, leliumai, lilimo, lėliu kalėda, aladum ladum, aleliuma loda, aleliuma rūtele, ciuciai liūliai, vai lelijėle ir kiti), kartais užimantys atskirą teksto eilutę, kartais – tik jo dalį – suteikia dainoms ypatingą ir menišką skambesį. Priegiesmio ir prasminio teksto dariniai advento-Kalėdų dainose yra stabilūs, todėl jie reikšmingi dainų tipologijai.

Priedainiai advento-Kalėdų dainose atlieka ne tik raiškųjų meninių bet ir ypatingą

prasmini-semantinį vaidmenį. Per juos išryškėja dainų bei žaidimų apeiginė paskirtis, jų komunikacinės funkcijos. Dažniausiai priedainių padalose poetiniai garsažodžiai jungiasi su šūksnio pobūdžio melodijų intonacijomis

Dažniausiai pasitaikantys tokie dariniai, kai priedainiu užsibaigia kiekviena teksto ir melodijos eilutė:

Oi tu kuosele, leliumai,

Oi tu juodoji, leliumai

KTR 32(40)

Priedainis su refrenu gali užimti visą antrąją eilutę:

Sakalėli sierasai,

Žalia rūta, kalėda

LTU 71

Trijų eilučių posme priedainis išsidėsto III-ioje eilutėje:

Lėkė trys bitukės,

Belėkdamos suskalbėjo,

Kalėda, kalėdzie.

LT-I 219

Dvieiliuose posmuose pasitaiko, kad priedainis prisijungia arba prie pakartotos pirmosios eilutės dalies (puseilio) arba prie antrosios eilutės:

a) *Verubė šilu lėkė,*

Verubė, kalėda.

ČLLM 310

b) *Grįskime mergos jievaro ciltų,*

Aleliumai rūtela, jievaro ciltų

KTR 49(33)

Ypatinga priedainio jungtis su prasminiu tekstu pasireiškia tuo atveju, kai priedainiu daina prasideda:

Leliumai, oi kas vaikščiojo, leliumai,

Ir takelius mynė, leliumai?

ČLLM 293

Čia priedainio reikšmė labiau akcentuojama. Prisiminę jo apeiginę prasmę, matome, kad ji dainose struktūriškai visokeriopa pabrėžta. Minėta forma su pradžios šūksnio priedainiu matyt buvus senesnė, nes tokių melodijų yra išlikę nedaug, o tos kurios išsilaikė, pasižymi archaiskais bruožais (tokių melodijų daugiausia rasta Dieveniškėse). Yra užrašyta daug to paties tipo dainų be pradžios priedainio. Tai leidžia šio priedainio nelaikyti išskirtiniu bruožu ir visus minėtus to paties tipo pavyzdžius su pradžios priedainiu ir be jo apjungti į vieną grupę.

Advento-Kalėdų žaidimų choreografijos bruožai

Advento-Kalėdų žaidimai struktūriškai niekuo nesiskiria nuo dainų, išskyrus tuo, kad išsaugojo choreografiją. Pateikėjai dar prisiminė, kad kai kurias advento-Kalėdų dainas, pvz., „Tu žvirbleli lėktasai“, „Tai genelio genumai“, „An ulyčių, an plačiujų“ ir kt. jie anksčiau žaisdavo, tačiau kaip, nebegalėjo atsiminti.

Nors pateikėjai pastaruoju metu neskiria daugumos žaidimų ir dainų į advento, Kūčių, Kalėdų laikotarpius, tačiau tam tikros išlikusių poetinių motyvų, choreografijos ar muzikos ypatybės leidžia manyti, kad anksčiau skirtumas buvęs ryškesnis. Papročių kalendoriuje matome aiškią takoskyrą per Kūčias, kada žaidimai nutildavo ir likdavo tik apeiginiai veiksmai, pavyzdžiui ėjimas tris kartus apie trobą. Kalėdų pirmąją dieną daugiausia giedodavo šventas giesmes ir kaip nurodo Rytų Lietuvos pateikėjai „Ponelių varinėdavo“. Nuo antrosios Kalėdų dienos vėl būdavo žaidžiami žaidimai ir prie jų dar prisidėdavo ir šokiai.

Nors daugiausia advento-Kalėdų žaidimų išliko Dzūkijoje, nors čia jie neatskiriami nuo dainavimo, panašios choreografijos žaidimai žinomi kur kas plačiau, kai kurie jų, pavyzdžiui, „Vilkas ir avys“ paplitę visoje Lietuvoje. Nemaža pradžioje buvusių dainuojamų žaidimų rasime vaikų sportinių žaidimų tarpe, kiti, užsimiršus choreografijai, kaip jau minėta, virto dainomis.

Advento-Kalėdų žaidimų choreografijos tyrinėtojai – Kazys Poškaitis, Elena Morkūnienė, Eugenija Venskauskaitė, Dalia Urbanavičienė yra aptarę daugelį šių žaidimų bruožų. Išlikę žaidimų aprašai rodo, kad dauguma minėto laikotarpio žaidimų yra perėjimo, atrankos, išbandymo arba gaudomieji. Jų choreografija dažniausia labai paprasta, neretai apsiribojanti vienu simboliu prasmę turinčiu veiksmo motyvu, skirtingų veikėjų grupių priešstata, kuri pasireiškia ilgais žodiniiais dialogais ir paprastais judesiais, dažniausiai lėtu vaikščiojimu eilėmis, palaiptams pasikeičiant vietomis ar pereinant iš vienos pusės į kitą, lindimu vorele pro „vartus“ ir pasiliekant paskutinį („Grįskime, mergos jievaro tiltą“, „Laba diena, jaunos panelės“, „Verubė“, „Antelė“, „Sesulės“, „Oi tu bitaite“,) ir pan.

Gaudomieji žaidimai („Voverėlė“, „Laputė“ („Aš skrisiu per jūsų pirkią“), „Snaudalė“, „Kiškėlis“, „Kotūris“ ir kiti) yra judresni. Žaidėjai stovi ratu, o gaunantysis ir gaudomasis žaidėjai – išorinėje rato pusėje. Gaudantysis ne tik gaudo, bet taip pat gali mušti žiužiu. Todėl gaudomasis personažas stengiasi pakliūti į rato vidurį, kuriame jis tampa saugus, o žaidėjai jo neleidžia. Žaidimuose pasitaikantys aktyvaus veiksmo (pvz., gaudymo) epizodai yra daugiausiai žaidybinio pobūdžio, be muzikos.

Taip pat būdavo gaudoma tarp eilių („Ponelė“, „Gegutė“), gyvatėlės forma – kai virtinės galą gauda priekyje esantis žaidėjas („Jerubė, „Vilkas ir avys“, „Lapė ir žąsys“).

Kartais gaudymas žaidimuose įdomiai derinamas su spėjimu. Vincas Krėvė-Mickevičius aprašo Merkinės apylinkėse žaistą žaidimą „Gaudė sakalėlis gegulę, kalėda“: iš pradžių vaikas turėdavo atspėti, kuri mergina slepia žiedą, tada mergina bėgdavo slėptis už ją ginančių draugių, o vaikas gaudydavo (Urbanavičienė 2000: 257).

Savitą grupę sudaro išbandymo žaidimai. Jų tarpe ypač įdomus ir mitiškai reikšmingas žaidimas „Jaščeras“, kuris, pateikėjo Juozo Averkos iš Marcinkonių teigimu, anksčiau buvo vadinamas „Žalčiu“. Žaidimo turinys paprastas – veikėjas Jaščeras sėdi ant krėslelio merginų rato viduryje ir surenka iš jų fantus, kuriuos jos vėliau turi išsipirkti atlikdamos įvairias išbandymo užduotis. Viena sunkiausių užduočių – paraudoti ir nesusijuokti kai Jaščeras ją juokina. Mitologai šio personažo įvaizdį sieja su anapusiniu pasauliu, protėviais, o išbandymo semantiką – su aukojimu. Šio žaidimo kompozicija susideda iš kelių skirtingų motyvų ir intonacijų. Ryškiu kontrastu pirmajai melodijai seka raudojimo intonacija pagrįsta melodija.

Panašus žaidimas minėtu laikotarpiu ir pavasario pradžioje buvo žaidžiamas Baltarusijoje. Aukštaitijoje, Suvalkijoje yra išlikęs panašios dvejopos struktūros žaidimas „Snaudalė“, kuriame randame raudos intonaciją.

Didelė advento žaidimų dalis yra vestuvinės tematikos. Viena žaidėjų grupė vadinama svečiais arba piršliais, ieškančiais merginos, derančiais jos suolą ar stalą. Tokie motyvai ryškūs žaidimuose „Atvažiuoja Kalėdos“, „Laba diena, jaunos panelės“, „Iš kur, iš kur svečiai atvažiavo“, „Vai aš josiu in tų ponių“. Štai kaip Alytaus apylinkėse buvo žaidžiamas žaidimas „Atvažiuoja Kalėdos“: Merginos susėda ratu ir dainuoja. Ateina du vyrai ir klausia, ar nematė *pulko mergelių*, o merginoms pareikalavus už jų suolą *trijų šimtelių*, vyrai griebia kurią nors ir ištempia iš rato.

Kitą atskirą grupę sudaro suporavimo žaidimai („Svotai“, „Uošvelė“, „Atvažiuoja žolynai“, „Snaudalė“ ir kt.). Po Kalėdų būdavo žaidžiami šie vestuvinės tematikos suporavimo žaidimai „Gegutė“, „Genelių kepimas“, „Gervės kepimas“, „Linko palinko mergelių suolas“, „Išvedė mane šešurėlis tanciun“, „Vaikščiojo pova“, Žemaitijoje būdavo žaidžiamas žaidimas „Važiavimas į Karaliaučius“. Visi jie pasižymi išvystytais vaidybinio imitacinio pobūdžio veiksmiais. Vaidybiniai elementai būdingi daugeliui žaidimų, tačiau keletas jų apskritai pagrįsti jais. Tokie yra „Atvažiuoja žolynai“, „Apynys“, „O jau mano mielas“. Štai žaidime „O jau mano mielas“ žaidėjas imituoja visus apdainuojamus veiksmus – „anksti rytą kelias, burnelę prausias, čebatėlius aunas, in mergelę joja“ ir pan.

Advento kalendoriniuose žaidimuose greta labai paprastos, tačiau simbolinę reikšmę turinčios choreografijos, daug veiksmo ir išmonės. Galbūt dėl to jie taip mėgiami mažųjų.

Advento ir Kalėdų laikotarpio tradicinės religinės giesmės

Atskirą religinio folkloro kūrinių grupę sudaro religinės kalendorinių apeigų bei švenčių giesmės, kurios papildo senąją liaudiškąją kalendorinių švenčių bei apeigų

tradiciją, kartais neatskiriama su pastarąja. Vis tik tradicinės kalendorinės šventės ir folkloras daugiausia išsaugojo senąją ikikrikščioniškąją tradiciją.

Nuo seniausių laikų Lietuvoje advento sekmadieniais, dar prieš aušrą, laikomos ankstyvosios mišios, kurios prasideda žodžiais „Rorate coeli“, dėl to ir vadinamos Rarotomis. Alfonsas Motuzas yra ištyręs, kad 1501 m. Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius Aleksandras gavo iš popiežiaus Aleksandro VI privilegiją, kuria leista Vilniaus katedroje per Adventą laikyti vienerias mišias dar prieš aušrą. 1928 m. Petrikavo sinodas nutarė, o popiežius Urbonas VIII patvirtino, kad visose Lietuvos ir Lenkijos bažnyčiose advento sekmadieniais prieš aušrą turi būti giedamos žmonių pamėgtos Rarotos. (Motuzas 1999: 44).

Rarotų pagrindą sudarė Šv. M. Marijos valandos, giedamos visose bažnyčiose šventadieniais. Be giesmių skambėjo ir instrumentinė (skambalų, medinių kerdžiaus trimitų, piemenų instrumentų) muzika. Šv. M. Marijos valandos nuo XVII a. advento metu giedamos visuose Lietuvos etnografiniuose regionuose – tiek bažnyčiose, tiek namų aplinkoje.

Populiarios advento religinės giesmės – „Rasokit dangūs“, „Atskamba balsas iš aukštai“ (abiejų muz. J. Naujaliai), Kalėdų giesmės – „Tyliąją naktį“ (eilės A. Jakšto, muz. J. Naujaliai), „Sveikas Jėzau gimusis“ (muz. J. Naujaliai), „Gul šiandieną“ (XVII a. lenkų giesmė, vertė A. Jakštas, melodiją harm. J. Naujalis), „Piemenėliams“ (harm. J. Naujalis, eilės A. Baranausko), „Didis džiaugsmas patekėjo (eilės J. Krūminio, muz. J. Naujaliai), „Šiandien Betliejui“ (tradicinis tekstas ir melodija), „Tyli naktis“ (muz. F. Grubelio), „Ateikite, žmonės“ (eilės iš Liturginio maldyno, muz. J. Reading) ir kitos.

Literatūra

Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai. 2 papild. leid. Ats. red. V. Čiubrinskas. V.: Mintis, 1993.

Buračas B. Lietuvos kaimo papročiai. V.: Mintis, 1993

Čiurlionis M. K. Apie muziką ir dailę. Laiškai, užrašai ir straipsniai. Paruošė V. Čiurlionytė-Karužienė. V.: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960..

Čiurlionytė J. Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai. V.: Vaga, 1969

Gutautas S. Lietuvių liaudies kalendorius. V.: Vyturys, 1991.

Laurinkienė N. Mito atspindžiai lietuvių kalendorinėse dainose. V.: Vaga, 1990.

Misevičienė V. Lietuvių liaudies dainų katalogas. Darbo dainos. Kalendorinių apeigų dainos. V., 1972.

Motuzas A. Katalikiškos pridedamosios pamaldos Lietuvoje. Adventas, Gavėnia. *Liaudies kultūra* 1999 Nr 6. P. 44-47.

Urbanavičienė D. Lietuvių apeiginė etnochoreografija. V.: Lietuvos muzikos akademija,

2000.

Vėlius N. Mitologinė švenčių semantika *Krantai*, 1989 Nr.2. P. 10-14.

Vyšniauskaitė A. Mūsų metai ir šventės. K.: Šviesa, 1993.